

Բայց երբ կը կարգաւ գիրքը, կ'զգաս թէ պատ-
րանքի մէջ ես պատմութիւն, ազգագրութիւն ու
սոցիալականութիւն խոշոր բառերը պահեցած են
գործին մէջ. թէ եւ Վ. Համարժմանն իր երկու
խօսքին մէջ, **Գիւղացիութեան** ծակաւոր գրաւման
այդ խոշոր բառերուն հարկադրած պահանջը կեր-
պով մը ուզած է չարտարել՝ յայտարարելով թէ
շեմերկայ աշխատութիւնը համեմատ փորձ մըն է Սե-
րաստիոյ նահանգի եւ, ժամանորակէս, Հաֆիզ
զաւառակի բազմազար հողագործ հայութեան քն-
կերային, հասարակական, անասնաբան եւ ազգա-
գրական կեանքի ուսումնասիրութեան (էջ Բ-Գ)։

Պէտք է խոստովանել որ այս բոլոր նիւթերն ալ
շօշափում են, եւ երանի՜ թէ Վ. Համարժմանն
իր շօշափած նիւթերը նկարագրէր պարզապէս, ա-
ռանց միտումի (tendence), եւ առանց խորհրդա-
ծութիւններու, ըլլայ պատմական, ըլլայ փիլիսոփա-
յական եւ քնկերաբանական, եւ այսպէս ընելով՝ իր
քննած նպատակը մեր ժամանակակից պատմութեան,
շատ աւելի արժէքաւոր պիտի ներկայանար, իրեն-
մշակելի եւ ուսումնասիրելի նիւթեր, ալ արդէն **Գիւ-
ղացիութեան** քաղաքականութիւնը այս նիւթերու կող-
մէն ունի արժէք մը եւ ոչ թէ զանոնք ներկայացը-
նելու անհասկնալն։

Երանի՜ թէ այսօրիս գիրքը գրողներ պարզա-
պէս իրենց նիւթերը հաւաքելին եւ դասաւորելին զտ-
նենք, իրեն թանկագին առաջններ որպէս զի պատ-
մագրութեան եւ ազգագրութեան մէջ ձեռնմաններ օգ-
տուէին ասոնցմէ, բուն պատմութիւնը զրնջու հա-
մար. մինչ իսկ խորհրդածութիւններ եւ միտումնա-
ւոր ստեղծումներ կ'սպաննեն այդ նիւթերը։

Պատմական նիւթեր մշակելու համար երկրոր-
դական աղբիւրներ բռնական չեն։ Զոր օրինակ Սե-
րաստիան պատմութեան մէջ գլուխը շատ ճշգիւմ է։
Համարժմանն նոյն իսկ ծանօթ չէ Անդրկասեան
Գերապալաթի **Պատմութիւն** տակնաւոր լազա-
ւից **Սերաստիան** եւայն, անուն գործին (Տպ. Վե-
նետիկ, 1911), որ թէ եւ բանարդարութիւն մըն է եւ
միանգամայն ոչ անկողմնակալ գործ մը, բայց պատ-
մական նիւթերու կողմէն մեծապէս կրնար օգտա-
կար ըլլայ Համարժմաննի իսկ ազգագրական նիւ-
թերը մշակելու համար կ'արժէր հետեւիլ Բրոքի. Գ.
Խոյսթեանցի ծրագրին։

Գիւղացիութեան լեզուն ուսուցիկ է գիրքին
ա՛յն մասերուն եւ հատումներուն մէջ, ուր խոր-
հրդածութիւններ կան, յիշատիական-կուսակցա-
կան ճրայարակազմութեան ոճով ու շեշտով, որոնք
հաստատաբար եղած են այլ եւս։ Վիճակագրական
ու նկարագրական մասերուն մէջ պարզ է հայերէնը։

Պատմական անճշգրտութիւններ եւ հակասութիւն-
ներ ալ ի՞նչ չեն այս հատորին մէջ. բայց հակառակ
ասոնց, անգամ մըն ալ բռնք թէ **Գիւղացիութեան**
արժէք մ'ունեցող աշխատութիւն մըն է իր բովան-
դակած տեղագրական, կենսագրական, վիճակագրա-
կան, եւայն նիւթերուն համար։

Բ. Ե.

ՊԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱՐՈՂԻԿՈՍՆԵՐԸ

Ե.

ՅՈՎ. ՀԱՆՆԷՍ Բ. ԹԼԿՈՒՐԱՆՅԻ

1489 ՅԵՐ. 26 ԵԸ. — № 1525

Թիւուրանցին ծանօթ է իրրեւ տազասաց
բանաստեղծ։ Իր տաղերը սիրուած են ժողովուր-
դի կողմէն եւ շատ տարածուած։ Հետեւաբար
Թիւուրանցին մինչեւ հիմայ ալ ուսումնասիրուած
է իրրեւ Բանաստեղծ քան թէ իրրեւ Կարողիկոս։
Բանաստեղծ Թիւուրանցին ալ, սակայն, ճիշդ չէ
բնութեամբ գինքն ուսումնասիրողներու կողմէն։
Վառնգի եղած պնդանաւմանը մէջ չափաւո-
րին բոլոր չափազանցութիւններ կան։ Ասկէ դատ,
սմանք Թիւուրանցիի արուեստին մարդկայնու-
թիւնը շփոթած են մարմնաւոր կիրքերու հետ,
եւ այս անհասկնալն, զոր օրինակ, Օրմանեան եւ
Անանիան, մեծ անիրաւութիւն բրած են Թիւ-
ուրանցի բանաստեղծին անմն ու արուեստը
քննադատելու ատեն։

Թիւուրանցին իրրեւ բանաստեղծ ա՛յնքան
գրաւիչ եղած է իր ժողովուրդին եւ գինքն ու-
սումնասիրողներուն աչքին, որ իր կաթողիկո-
սական պատմութիւնը անծանօթ մնացած է։
Մինչ Թիւուրանցին երեսուն վեց տարի վա-
րած է Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը, եւ ան-
շուշտ, ողջմասութեան տարրովին հակառակ է
կարծել թէ այդ երկար տարիներ անգործ ու ա-
պարդին անցած ըլլան։ Իրողութիւնը այն է
սակայն որ Բանաստեղծ - կաթողիկոսը գործունե-
այ հոգեւորական մը եղած է, եւ իր բանաստեղ-
ծի խառնուածքը աւելցուցած է իր հոգեւոր
բարձրագոյն պաշտօնին հմայքը։

Որպէսզի կարենանք Թիւուրանցին պատ-
կերացնել այնպէս ինչպէս որ կը ներկայանայ
ան մեզ իր բանաստեղծութիւններուն եւ իր
պաշտօնավարութեան մէջ, պէտք է ուսումնա-
սիրել իր մագուսը, իր Բանաստեղծութիւնը եւ իր
Կարողիկոսութիւնը։

ԻՐ ՄԱՊԻՍԸ

Յովհաննէս Բ. Կիլիկիոյ իր տաղե-
րուն մէջ ինքզինքը կ'անուանէ Թուրկուրանցի,
Թուրկուրանցի։

Ո՛րք է Թուրկուրան կամ Թուրկուրան, կամ
Թուրկուրան, կամ Թիւրկուրան եւ կամ վերջապէս՝ Թիւ-
կուրան, որ կը յիշուի իրրեւ ան եւ զիլղաւաղաւ։
Մեր մասնագրութեան մէջ Թիւուրանցին ա-
ռաջին անգամ կը հանդիպինք Երեսուն Շնորհա-
լիի ատեն, որ իր եղբոր Գրիգորիոս կաթողիկո-
սի (1113—1166) հրամանով դաւանաբանական
թուղթ մը գրեց թի խնդրով ուղարկն աստուածաբան

Առիւծ կոչեցեալ իւլիանի՝ Թլիւրեան տանին։

Այդ Թուղթին սկիզբը գրուած ծանոթութենէն կը հասկըցուի թէ Թլիւրեան տանը կը գրուենաւ Միջագետքի Ամայք նահանգին մէջ, ուր հայ ժողովուրդ մը կայ, որուն քահանաները վէճի բռնուած են իրարու հետ կարգ մը կրօնական խնդիրներու մասին, և տեղւոյն իշխանը Առիւծ՝ սեղազիի Հոռոկայ գիւմած է կաթողիկոսին, որպէսզի այդ վիճելի խնդիրներուն նկատմամբ գրէ հարկ եղածը քահանաներուն և զազրեցնէ վէճը։

Միջին դարերուն Միջագետքի մէջ բարդացած հայտնութիւն մը կար, և Թուղթեան մէջն էր Միջագետքի հայաբնակ վայրերէն, ուր ծնած է մեր բանաստեղծ կաթողիկոսը։ 1388 (ՊԼԷ)ին Ստեփանոս Երէց՝ երկնաստան նամակեցեալ գտաւր կը գրէ՝ արքայի գերեզմանը Թուղթեանիս, յԱստուածածին տաճար տանարիս (Տաւեան Յուլիոս, էջ 413)։ Ժէյրդ գրաւուն մէջ կը յիշուին նոյն տեղէն ուրիշ երկու եկեղեցականներ, «Թուղթեանցի Նիկիոյ աշակերտն Կրպօ Թուղթեան», որոնց առաջինը, Թլիւրեանցի Նիկիոյայտ Վրդ., 1657ին փոխանորդն է Գ. Պալիս պատրիարք Բերթապի Թովմասին (Չափ. Գ. 672. և երեմիա Չէլեպի. հարկ. Տէր. Թարգման, էջ 51 և 382)։

Հայ աշխարհադիւրներ Թուղթեանը կը նշանակեն Յորի հայրենիք Աւսիսի հետ (Ալիւսան. Քղիկ. Անիւս. էջ 565)։

Ըստ Կ. Կոստանեանցի Թուղթեան պատմութեամբ է Հայոց Միջագետքում Տիարքէթի կամ Ամիգ քաղաքի գէղի հարաւս (Յով. Թլիւրեանցի իմ իւր Տաղեր, էջ 5)։ Ըստ Չօպանեանի Թէլ-Քալիւսն է Թուղթեան, փոքրիկ քաղաք մը, Վլիւսան-Շէնիի մօտ, «Հայկական Միջագետքի շրջանակին մէջ (La Roseiraie d'Arménie Tome Second, p. 153)։

Բայց Չաւէն Սրբազան, ըսաւ ինձ, թէ ինքն ստուգած է Սեբեկի հայ քահանայէն որ այժմ Թլիւրեան անուն գիւղ մը կայ Սեբեկի հարաւսին կողմը, Վլիւսան-Շէնիի մօտ, 20-25 տուն բնակչութեամբ, որ թիւրք են՝ արար տարալոյժ։ Այս քահանան անձամբ դացած է Թուղթեան գիւղը։

Միջագետքի հայաբնակ քաղաքներուն հայտնութիւնը բնաջինջ եղած է բոլորովին, ինչպէս նաև երբայտի Միջագետքեան հովիտը, Հոռոկայէն մինչև ձորապուտ, ուր Քեսաթայի և Կարկառի պէս նշանաւոր հայաբնակ քաղաքներ կային։ Հայտնութիւնը միայն 1915 չէ որ տեղահան ու տարագիր եղած է իր բոյնէն . . .

Պիտի բռնէր վերջապէս թէ մեր բանաստեղծ կաթողիկոսին ծնողափայրը, Թլիւրեան, հայաբնակ չէն տեղ մը եղած է Միջագետքի մէջ։ Այնքան գէշ աւերուած են այդ տեղեր որ հայութիւնը յիշեցնող թիւ բան թողուած է ևս կամ բոլորովին ջնջուած է։

Այստեղ, Երուսաղէմ, Ս. Յակոբի շրջափակին մէջ, Ս. Թորոս եկեղեցւոյն աւանդատունը, որ միաստուեր մատուռ մըն է նուիրուած Ս. Կա-

րպետի, սպիտակ մարմարէ խաչքար մը կայ հիւսիսային պատին վրայ թաղուած, որուն յիշատակագրութեան համեմատ Թլիւրեանցիին հարանունն է Ղուկաս, իսկ մեծ մօր անունը Տիլ (Տալի ?)։ Յիշատակագրութեան մնացած մեծ մասը զմարտարար այնպիսի սղագրութեամբ քանդակուած է որ անկարելի եղաւ քակել։ Այս թէ ոչ պիտի գիտնայինք իր ծնողաց և պարագաներուն անունները լման։

Տրդատ Վրդ. Պալեան հազիւ կըցած է կարգաւ այս խաչքարի գիրերուն առաջին երեք տողերը, այն ալ ոչ-անսխալ (Նկրդ. Ս. Մեղմի. Տղ. Կ. Պալա, 1892, էջ 123-124)։

Խաչքարի չափն է 62.5 × 31.5 ս. մ., որու վերին մասը խաչ մը քանդակուած է, իսկ վարի մասին վրայ, 28.5 × 31.5, գրուածքը։

Խաչքարը այնպէս մը թաղուած էր պատին վրայ որ եզերքները դանի տակ էին մնացած, խափանելով գիրերը։ Մենք խաչքարին եզերքները մաքրագործեցինք, և կարելի եղած չէզրուսութեամբ ընդօրինակեցինք հետեւելը։

Թ.Վ.	✠	✠ ✠ ✠	չնկուած
	✠		
ՅԵՆ	Է+	ԽԶՍ	ՅՈՂԱՆ+ԷՍ ԿԱՐ
ՈՒՂԻՍՈՒՄԻՆ		ԹԼԼԿՈՒՐԱՆՅՈՒՆ	
ԵԻ	ՄԵՍԼԻՂԱՏԵՆ	ՂՈՒԿԱՍԻՆ	ԵԻ
[]	ՆԵՐԵՆ	ՄԵՆ ՄԱՆԻՐԵՆ	ՏԵՒԼ ԵՊ
ԱԿՆ	ԵՍԷ	ԹԱՍՄԵՆ	ՍԻՓԵՆ
ԵՆԵՐԵՆ	ՄԱՐԵՆ	ՍԱԿԵՆ	ՈՒՐԵՆ
ՄԵՆ	ՍՏԵՆ	ԵՂԵՆ	ՔԱՏԵՆ
ՎՆ	ՅԵՆԵՍԷԷ	Ի ՏՐ	ՓՆՄԵՆ

Խաչքարն չառ փաստուած է, և այս պատճառաւ կտրուած է աջ անկիւնն ալ և կտրուած է թուականը կամ ջնջուած։

Թլիւրեանցին կարգ մը աշուղներու պէս անուս, բնածին տաղանդ մըն է, եթէ ոչ՝ ուսեալ բանաստեղծ մը։ — Ուսեալ բանաստեղծ մըն է անշուշտ, բնածին տաղանդով. և արեւելայանի է իր արուեստէն ու իր լեզուէն։ Պիտի ըսենք նոյն իսկ թէ փիլիսոփայ-բանաստեղծ մըն է։ Շատ լաւ թափանցած է մարդկային հոգեբանութեան շատ լաւ կը գիտէ և կը նկարագրէ բնութիւնն ալ։ Շատ լաւ իւրացուցած է նաև Սուրբգիրքը, իր ժամանակին բմբռնութեամբ և գիտութեամբ։ Թլիւրեանցիի հայերէնը հիմնային է պարզապէս։ Ուսեալ, գեղեցիկապէս, հաշակի տէր բանաստեղծ մը միայն կրնայ տալ բառերուն այնպիսի իմաստներ, և զարմուածներ, որոնք լեզուին արտայայտութիւնը ծաղիկներու պէս կը պնեն ու կը պերճանեն, երանգներու պէս պիտու-

վեամբ և կենդանութեան ճատագոյնթումներով:

Թվութեանցին իր է՝ ման տալին մէջ՝ կ'աղ-
նարկէ իր իմաստուն անձի արժէքին:

— Ի՞նչ շան է իմաստութիւն.

Բան զգէ՛ս աղբս մեռայ էս:

Իրեն զրեթէ՛ մամանակիւն են Մզրտիչ
նազաշ, Տիգրանակերտի նշանաւոր արքայ-
պետը, նոյնպէս տաղասաց, և Ալթմամարի կաթո-
ղիկոսը Գրիգորիս, այս ալ նոյն արուեստէն, եր-
կուքն ալ ուսեալ բանաստեղծներ. քայքայ աստեղ
և ոչ մէկը կը հասնի թվութեանցին՝ արուես-
տի ևս լեզուի ինքնատարութեան կողմէն:

Ինձ շատ հաւանական կը թուի որ Թվութե-
անցին իր երկաստարգութեան մէջ իսկ նուիր-
ուած է կրօնաւորական կեանքի, այն ալ Մշտյ
Ս. Կարապետ վանքին մէջ:

Իր Աշեղ է քու տաղին մէջ՝ կ'ըսէ՝ Թվութե-
անցին:

— Ասա՛ զրան Բովնանէս.

Է՛ր կու խնայես.

Դու Սուրբ Կարապետի

ճարճ ու ծագան էս:

Սուրբ Կարապետ,

Շուք կու խնայեմ զեղ,

Հասողն և զլսողն

Ի Զարէն փրկես:

Կոստանեանց հիմնուելով այս առիթու վը-
րայէ՛ կ'ըսէ.

— «Աւանդութեամբ հասել է մեզ այն գա-
ղափարը թէ ՎՄԵՈ Սուլթան մարտաւարութեամբ
Կարապետը հաստատի իրեն տաղաւորներին, ի-
րեն ուխտաւորներին, պարզեւում է զանազան
ձիւրքեր, ինչպէս են նուազերը՝ երգելը, լարի վե-
րայ խաղարը, հայնի նոքա, որոնք իրենց եօթ-
նամեայ պահնդուութիւնից և իրենց ուխտը
որոշութեամբ կատարելուց յետոյ հասնում են ի-
րենց բազմանքին, իրենց համարում են ծառայ
և ճորտ Ս. Կարապետի. զօքս են զանազան ա-
շուղները, բմբաւարները, լարախաղացները,
հայնի Արդիս՝ ք Յովհաննէս Թվութեանցին ա՛յդ
իմաստով է խօսում իւր մասին, թէ նա նուիր-
ուած է եղել Ս. Կարապետի անունը կրող մեծ
վանքի, չենք կարող որոշել. Սահայն նորա եր-
գերի մեծ մասի ներքին բովանդակութիւնից
կարելի է մակարերել, որ նա առաջին իմաստով
է իրեն անուանել ՎՄԵՈՅ և ճորտ Ս. Կարապե-
տի» (Յով. Թվութեանցի և խլ Տաղեր, էջ 7):

Առանց վարանումի կարելի է բռն թէ Թվ-
ութեանցին Մշտ. Ս. Կարապետին կ'անարկէ. և
մենք տարբերելով Կոստանեանցին պիտի բռնք
մեծ հաւանականութեամբ թէ Թվութեանցին Մշտ.
Ս. Կարապետի միաբան է. հո՛ն պատրաստուած
է հոգեւորական կեանքի, և հո՛ն սկսած է տաղել
և երգել, Հայաստան աշխարհի նշանաւոր Սուր-
բին, Յովհաննէս Կարապետին պաշտպանութեան
տակ է ևս ինչպէս կ'երևի իր Տաղերէն, Թվութե-
անցին բնածին տաղանդ մը եղած է ո՛չ միայն
իրեւ տաղասաց, անշուշտ նաեւ երգահանը իր
տաղերուն, այլ նաեւ իրեւ բմբաւոր աշխար-

հարար զրեւու պէտքը: Այսքան յաջողութեան
հրաշքով չէ՛ որ պիտի իրագործուէր տաղանդա-
ւոր Թվութեանցին վրայ, այլ կանոնաւոր աշ-
խատութեամբ և ուսումով:

Մենք իրականութեան հակառակ կը գրո-
նենք Կոստանեանցի այն կարծիքը թէ Թվութե-
անցին աշխարհիկ ու ամուսնացեալ անձ մը և-
զած ըլլայ և յետոյ՝ շուշտակ կրօնաւոր: Զրի
կարծիք մըն է տարկաւ որովհետեւ Թվութեանցի
տաղերուն մէջ ունէ ակնարկ չկայ այս մասին:
Կոստանեանցի իր այս կարծիքը կը հիմնէ այն իրո-
ղութեան վրայ թէ Թվութեանցի տաղերուն մէջ
գեղեցիկ տեւը շատ նշանութեամբ և մանրամաս-
նութեամբ նկարագրուած է, և կը հետեւնէ թէ
տարկաւ բնականական կեանքի մը հետեւանք կրնայ
ըլլայ միայն (էջ 15): Սրմանեան, Կոստանեանցի
կարծիքին հաւանելէ ետք, քայլ մըն ալ յա-
ռաջ կ'երթայ ըսելով. «Պիտի աւելցնենք ևս թէ
երկաստարգութեան սիրոյ և զուարճութեան նը-
սիրելի ետքը յանկարծական զէպքի մը առջև
փոփոխուած և եկեղեցւոյ նուիրուած պիտի ըլ-
լայ» (Ազգայն. էջ 221): Անհիմն ենթադրու-
թիւն մըն է այս ալ իսկ Մ. Յ. Անանիկեան
այնպիսի կարծիք մը յայտնած է Թվութեանցի
մասին, որ հակառակ է ողջմտութեան և բնա-
զատական անաշուառութեան: «Այս բանաստեղծը,
կ'ըսէ Անանիկեան, սէր կ'երգէ և գեղեցիկը կը
զրուատէ՝ սիրահարի մը բոլոր ջերմութեամբ և
նսխութեամբ: Բայց իրեն անխուսափելի քրիս-
տոնական պարտականութիւնը կը համարի իր
ընթերցաններուն աշխարհիկ ազգեցումիւնը ու-
շնչացնել իր վերջին տողերուն մէջ: Զարանճի
կեղծաւոր մըն է այս մարդը թէ հոգեւոր և թէ
մարմնական կեանքերու անյաղթելի երկուսի-
նէն տանջուող բարեպաշտ աշուղ մը. թող ըն-
թերցողը տայ իր լիճոր» (Կոլմակ, 1923, էջ 96-
70): Անանիկեան իր անիրաւ լիճոր արձակելէ
ետքը, իր ընթերցողը ազատ կը թողու իր ու-
ղած լիճոր տալու:

Իսկ մեր ուսումնասիրութեան արդիւնքը այն
է որ Թվութեանցին ո՛չ շուշտակ մըն է Կոստան-
եանցի կարծածին պէս, ո՛չ իր երկաստարգութիւ-
նը սիրոյ և զուարճութեան նուիրած մէկն է, Ու-
մանեանի ենթադրածին պէս, ո՛չ ալ «շարանճի
կեղծաւոր մը», Անանիկեանի երեւակայածին պէս:

Թվութեանցին, միայն Կոստանեանցի հրատա-
րակած Տաղերուն մէջ այնպիսի տաղեր ունի, ու-
րոնք կ'ազդեցան թէ ինքն կրօնաւոր մըն է,
և այդ կրօնաւորական կեանքին մէջ է որ երկ-
նած ու տեղծած է հետեւեալ պատկերները.

Գնեալ բաճառ տաղէն.

— Մարդ որ սիրոյ կու հանդիպի,

նա քան զկրակի կու լինի վառ.

Այլ ոչ աղօթք ի միտ կուզայ,

Ոչ Յայմաւոր և ոչ ալ ճառ:

Աւել նման տաղէն.

— Դուք օրինակ ես աղէկուն.

Զեղ սիրէ Աստուծ և մարդ.

Հաբեղանայն եւ որդայն,
Քանամայնց ակամակու գորդ,
Զմեակեցին իւրմն սանխ,
Որ կայցեւ է զօրն անառաւ:
Բոլոր անձամբդ սուրբ անարատ,
Եւ կու գրեմ գիւս քեզ մատաղ:
Ու քեզ ծառայ ու քեզ զէքաթ:
Բայց ասեմ, ճարակ չկայ:
Մահու մեղաց ներքեւ եմ ես,
Հայրմ քեզ, հայրմ ի նա
Որ ի հողոյ սակցմեր գրեզ:
Խե Յոխանէն Թուրքաւանցի
Զօրն ի բուն ընդ այլ կ'ասեա,
Զմարդն ի կրակ կու ձգեա,
Դառնաս, շուսա ջուր, ւանցունես:

Լոյս երեսաց տաղէն.

— Հարիւր տարւոյ հարեղանին,
Որ ճերմակն է դարձեր զեղին,
Կարէ զհօտարի պատարագին
Որ քեզ ուզէ առջեւ խաշին:

Պու զաւանայն տաղէն.

— Սէրն կու տանի զամօթն երեսէն,
Ի հարեղանէն և ի վարդապետէն.
Երէջ, սարկաւազ կու ձգէ ի կարգէն,
Տանի զխելքն ի գլխուն, զամօթն երեսէն.
Անէ մալամաթ, հանէ արեւէն.
Սիրով մի՛ սպանաներ
Ճէլլատ էֆէնտի:

Եւ զձեզ սեւայ տաղէն.

— Թէ վարդապետն զձեզ տեսնու,
Մոռնայ զուսումն ու շատ գրուեր,
Ամէն անձամբ ի դոզ ելնու,
Անցնի ամառն ու ձմեռունը:

Քեզ հոգեւոր խոս մի սաւ տաղէն.

— Պօղոս առ մեզ կու հրամայէ,
Թ'արեւոյն իրանն խիտ չար է:

Վասն սուս սիրելեաց, Ի վերայ մանուան, Թէ մտնն չէ տաղերը բոլորովին հոգեարական ու բարոյագիտական են: Եւ իր տաղերուն այս ներքին փաստերը ցոյց կուտան թէ Թլկուրանցին նոյն իսկ իր ամենէն կրակոտ սիրոյ երգերը գրած ատեն վեղարաւոր մըն էր, և ոչ թէ աշխարհիկ դրօսանքներու մատնուած մը կամ շուշուտակ մը: Շատ շատ, բանաւոր է բոկ թէ իր ամենէն աւելի հոյանի և համարձակ համարուած տաղերը գրած ու երգած է իր երկտեսարգութեան տարիներուն:

Թլկուրանցին իրատես մարդ մըն է. կեղծիք չունի, պարտքում չի սիրեր: Մարդը և մարդկային բաները լա՛ւ գիտող մըն է, և իր երկտեսարգութենէն մինչեւ իր կաթողիկոսութիւնը կուսակրօն հոգեարական մըն է, տաք խառնուածքով: Կը նկարագրէ իր զգացումները, իր կիրքերը և կը հակակշռէ զանոնք բարոյական պարտաւորութեան մը զուարթ գիտակցութեամբ, և զանոնք կը հանէ անոնցմէ բոլոր անոնց, աշխարհական թէ եկեղեցական, աշխարհիկ վաշխներուն ու հաճոյքներուն չափազանցութիւն:

Ներէն և վտանգներէն զգուշացնելու համար զանաբ:

Ի վերայ մանուան տաղէն.

— Ի վաղամայ մինչեւ այսօր,
Շուշու կենդանի դոք չէ թողած,
Գիտեմ չլսեա խրատաւ գրոյ,
Մեղաւորաց թ' ինչ կայ պահած:

Թլկուրանցիին սիրոյ երգերուն հոյանի և համարձակ պատկերները հասկնալու համար պէտք է աչքի առջեւ բերել Սուրբգրոյ երգերոցը, երբայական բանաստեղծութեան ամենէն սիրաբան (erotique) ճաղը: Երգերոցը տառապէս ամենէն իրապաշտիկ պատկերն է յանձին կնոջ մարմնաւորութեամբ սիրոյն: Բայց այդ հոյանի երգերը երգերուն՝ սեմիօլիք քնարերգութիւն մըն է, նուիրագործութեամբ քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ: Երգերոցը իր այդ խորհրդաւոր հանգամանքով եւրոպէն է մաքուր սիրոյ, բռնեք պղատունկան սիրոյ, և Թլկուրանցին ներշնչուած է երգերգուցէն իր բոլոր համարձակութիւնները կը պարտի ատօր, և ատօր կոթնելով է որ ինքն ալ իր զմայլելի հալերէնով նուագեր է աշխարհիկ կեանքին երգերոցը հայ ժողովուրդին մէջ, այնքան գրաւիչ ոճով և այնքան ժողովրդական ոգեւով, բոլոր այն տաղասաց—բանաստեղծներուն պէս, որոնք ժամանակակից են իրեն և որոնց լուսաշող կանաւոր կը փայլի իրմէ յառաջ և իրմէ ետքը, աշխարհաբար գրականութեան պատմութեան հորիզոնին վրայ:

Մենք կը հասկնանք որ աշխարհիկ մարմնիկ գրօսանքներուն նուիրուած Սոսոսիմոս մը (354-430) օր մը կընայ փոխուիլ և կընայ ամենէն հոգեխօս մատենագիրը և աստուածաբանն ու սուրբը զառնալ արեւմտեան եկեղեցւոյն: Մենք կը հաւատանք որ մարդը մա՛րդ է կեանքի բոլոր հանգրուաններուն վրայ, բայց չենք հաւատար ամենէն որ հայ ժողովուրդը այնքան անբարոյացած նկատուի և չայց. եկեղեցին այնքան ինկած համարուի որ մարմնի կիրքերուն և ցանկութիւններուն մէջ թաթախուած մէկը, թող ըլլայ ան նոյն իսկ իր ժամանակին ամենէն տաղանդաւոր բանաստեղծը, բերեն և կաթողիկոսական արժանաբարձացնեն: Նոյն իսկ սա մեր պաշտօնախոհ ժամանակներուն մէջ այս ազգը նարպէշի պէս բանաստեղծ մը կ'. Պոլսի պատրիարք չըբաւ. հակառակ անոր ուրիշ շատ մը չլնաղ յատկութիւններով և առաւելութիւններով օժտուած ըլլալուն, և Ալեքեան Խորէնը նախազանց նարպէշ Խորէնին:

Ինչպէս կարգ մը ուրիշ բանաստեղծներուն, նոյնպէս Թլկուրանցիին համար ցեղաբուստ մըն է բանաստեղծական սիրոյ պատկերները գծել և բարոյականներ հանել անոնցմէ: Թլկուրանցին Աստուածամիմն ալ երգած է, Արաշագործութիւնն ալ սկսած է երգել, բայց չէ կրցած աւարտել: Եւ իր արուեստին արուեստը փայլեցնելու համար իր ճաղերը գրած է երեք լեզուով, հայե-

բէն, Թիւրքերէն և պարսկերէն. զոս բիւրքերէն տաղեր ալ գրած է Թիւրքանցիին:

Իր արուեստին վրայ կը խօսինք յաջորդ հաստատմին մէջ, երբ զայ կարգը բանաստեղծ Թիւրքանցիին:

Հոս բաւական է, իբրեւ մէկ կողմէ իր կեանքին, ինչ որ ըսինք իր կրօնաւորութեան վրայ, իբրեւ միտքան Մշտլ Ս. կարապետ վանքին: Չենք գիտեր թէ կաթողիկոսութենէ յառաջ առաջնորդական պաշտօն ալ վարած է. — շատ հաւանական է ասիկա, և մենք կը կարծենք թէ Յովհաննէս Բ, ո՛չ միայն բնիկ Թիւրքանցի է, այլ նաև Առաջնորդը կամ Եպիսկոպոսը Թիւրքանի եկեղեցւոյն: այս ենթադրութիւնները կ'ընենք նկատի առնելով իր Տաղերուն վերջաւորութիւնները, որ կը շնչոտ Թիւրքանը ըլլալը:

Եւ Յովհաննէս Թուրքանցի:

Եւր ինքնափառաբանման մըն է բանաստեղծ և փիլիսոփայ տաղասացի մը համար, որ աշխարհի բոլոր ունայնութիւնները կ'երգէ ու կը գեղեցկացնէ դանտը, անգամ մըն ալ շնչոտներ, պարզապէս բարոյական դասեր հանելու համար ատենցմէ իր Տաղերը սիրողներուն:

Թիւրքանցին երկարակեաց մը եղած է, և

խնամքով կ'ուզենք գիտել տալ թէ ծարմնի հանգիստներուն մէջ հալած մաշած անձի մը համար բնախօսապէս անհնարաւորութիւն մըն ութսունէ աւելի տարիներու գործունեայ կեանք մը ապրել:

Թիւրքանցին «Է՛ ման, Բանի՛» գեղյիւնեմ տալը կը վերջացնէ սա խօսքերով:

— Յովհաննէս Թուրքանցի,

Չուր կ'ասես, զայլ որ խրատես:

Եօրամտուն սարի լցեր

Ի մեղաց մէջն ես կացեր:

Թուրքանցին վախճանեցաւ կամ 1524ին վերջը և կամ 1525ին սկիզբը. պահ մը են թաղելով որ այդ տաղերը գրած ըլլայ 1525ին, այն ատեն ձնած պիտի ըլլայ 1525—70=1455ին: Իր կաթողիկոսութեան տարին է 1489 Յնթ. 26, և այդ կը նշանակէ թէ կաթողիկոս եղած պիտի ըլլայ 34 տարեկանին, (1489—1455=34) ինչ որ հաւանական չի թուիր մեզ. առնուազն 45 կամ 50 տարեկան պէտք է ենթադրել կաթողիկոսութեան կոչումը ատեն. այս հաշուով՝ Թուրքանցին վախճանած պիտի ըսենք 80—85 տարեկան, որուն 36ր նուիրեց Վիլիկոյ աթոռին ծառայութեան, ինչպէս որ պիտի տեսնենք:

(Շարունակելի)

Բ. Ե.

ՆՇԽԱՐՔ ՆԱԽՆԵԱՑ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ս. ԵՓՐԵՄԻ ԱՍՈՐԻՈՑ

ՎԵՇՏԱՍԱՆ ԱՍԱՑՈՒԹԻՔ ՎԱՍՆ ՆԿՈՍԴԻԵԱՅ ՔԱՂԱՔԻՆ

Ինքն ճարտարութիւնն ուսուցանելոց է զտուգ միջոյ: Զի մի մի ճարտարութիւն, իբրեւ զարինա՛հ հարազատութեանն է: Մի զրադումն բազմաց, իբրեւ զտո՛հմ միջոյ է: Եւ աւարտք ի ձեռն դասու, իբրեւ զազգէ՛ կապեալ լինին: Եւ լուծ միտքան բաժանելոց, մի՛ հարթընթացս⁽¹⁾ ուսուցանէ: Լացցին երախանք զերախանս, զի խափանեա՛ց մահ զտունս նոցա: Ո՛չ ուզդին սեղանք նոցա առաջի իւրեանց ի բազմականս: Ո՛չ լինին պատկը պըսակը մանկտի զսեղանովք նոցա: Դատք թաղողք միմեանց, թաղեցա՛ն առանց թաղաւզաց⁽²⁾: Եղեւ նոցա բարկութիւն թաղաւզ,

և ելլից գտեղի բազմաց: Փոխան ճշոյ կանանց, բարբառեցա՛ն և ճչեցին սրահք: Անկա՛ն որմք ի վերայ աչաց: Փոխանակ⁽¹⁾ սպասելոյ ձեռաց, անկան յարկք և ընդ հանդերձից ծածկեցին զմերկութիւն մեռելոց: Զկեանս նոցա և զբմահս իւրեանց պաշտեցին յարկք նոցա: Ծածկեցին զթըշնամանս մերկաց, և զառականս մեռելոց: Զգոտացուցին զմերկութիւն կենդանեաց, ցածուցին զմեռելութիւն մեռելոց ծածկեցին: Որդիք նոյի ծածկեցին զհայրն իւրեանց, և զյարկքն ալն զրնակիչս իւրեանց: Արժա՛ն է երախանաց որ բազմեալն են, յիշիլ զերախանն որ կորեանն: Մտցէ փոքր մի տրտմութիւն, սաստեղէ յարեցութիւն: Լացցէ՛ մաճակալ զլը՛նկեր

(1) Տոր բառ, որ չի՞ք ի բառգիրս:

(2) Թ. ունէր՝ բաղդաց, զոր ուզող՝ սքռողիկ յաւելով աւ ի վերայ ձողիմ:

(1) Թ. ունէր՝ փոխան, յո յաւելու ուղղիւն՝ ալ: